

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-07>

УДК 327.51(4-11)(091)"1945/1991"

Ілля Романович Бутенко

Аспірант кафедри політології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070

ir.butenko@ukma.edu.ua, <https://orcid.org/0009-0007-7299-0196>

ВІД РАДЯНСЬКОГО ВТРУЧАННЯ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ СПІВПРАЦІ З НАТО: ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У СХІДНІЙ ЄВРОПІ В 1945-1991 РР.

Розглядаються механізми впливу СРСР на політику держав Центральної та Східної Європи в період Холодної війни в контексті процесів зміни бачення країнами регіону відносин з СРСР та державами НАТО. Аналізуються кейси радянського збройного втручання в політику держав соціалістичного блоку в 1953, 1956 та 1968 рр, а також політики розрядки міжнародних відносин та падіння комуністичних режимів у контексті змін зовнішньої політики країн Центрально-Східної Європи. Науковий інтерес спрямований на визначення основних чинників трансформації міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі в період Холодної війни. Визначається геополітична ситуація в регіоні як політика обмеження суверенітету країн з боку СРСР. Увага приділяється процесам створення умов щодо змін балансу сил у регіоні.

За результатами роботи, відзначається, що на процес зміни бачення зовнішньополітичного курсу країн Центральної та Східної Європи вплинули такі фактори, як прецеденти силового втручання СРСР у політику держав-членів Організації Варшавського договору (ОВД), формування тенденції до розбудови відносин між країнами регіону з державами Західної Європи в 1970-рр. та існування образу більш гнучкої та взаємовигідної моделі міжнародної безпекової співпраці у формі євроатлантичного партнерства в рамках НАТО. Зазначається, що на зміну ситуації у сфері міжнародних відносин в регіоні вплинуло падіння комуністичних режимів Центрально-Східної Європи наприкінці 1980-х рр. та формування нових еліт, що розглядали налагодження відносин з НАТО як зовнішньополітичний пріоритет для країн регіону.

Ключові слова: *міжнародна безпека, регіональна безпека, Центрально-Східна Європа, геополітика, європейська політика, Організація Варшавського Договору, НАТО, євроатлантична інтеграція*

Як цитувати: Бутенко, І.Р. 2024. Від радянського втручання до встановлення співпраці з НАТО: еволюція міжнародних відносин у Східній Європі в 1945-1991 рр. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 54-61. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-07>

In cites: Butenko, Illia. 2024. From Soviet Intervention to the Establishment of Cooperation With NATO: the Evolution of International Relations in Eastern Europe in 1945-1991. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 54-61. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-07> (in Ukrainian)

© Бутенко І.Р., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Актуальність дослідження полягає у висвітленні обговорення міжнародних відносин у Східній Європі після завершення Другої світової війни, а саме – впливу факторів радянського геополітичного домінування в східноєвропейському регіоні, кейсів силового втручання СРСР у політику держав регіону, політики розрядки та падіння комуністичних режимів на зовнішню політику східноєвропейських держав під час завершення Холодної війни.

Аналіз літератури на цю тему дає уявлення про бачення процесів міжнародних відносин в регіоні з точки зору американських та західноєвропейських дослідників, зокрема в роботі «The Origins of Atlanticism in Central and Eastern Europe» її автори Рональд Асмус та Александр Вондра розглядають досвід радянського домінування в Центральній та Східній Європі як фактор, що сприяв розбудові відносин між посткомуністичними державами та США. На думку авторів, геополітичне суперництво між НАТО та ОВД не відповідало інтересам східноєвропейських держав, при цьому, роль, яку зіграв офіційний Вашингтон в опонуванні Москві посилила підтримку США з боку контреліт, що наприкінці 1980-х рр. здобули владу в країнах регіону та налагодили відносини з країнами НАТО.

Інші дослідники – Курт Готтфрід та Пол Брекен, – розглядають політику СРСР щодо держав-членів Організації Варшавського договору, як обмеження суверенітету, негативне сприйняття чого в суспільствах регіону додатково посилювалося через те, що кейси силового втручання Москви у політику держав ОВД відбувалися тоді, коли східноєвропейські держави копіювали політику радянських реформ, але перебіг цих реформ міг призводити до дистанціювання прорадянських держав від визначеного радянським керівництвом курсу.

Ми пропонуємо на основі цих бачень пояснити, яким чином в країнах регіону трансформувалося бачення міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі впродовж періоду з 1950-х до 1990-х рр. та яким чином на цю трансформацію вплинули такі кейси, як радянська політика силових втручань у політику держав ОВД, розрядка міжнародних відносин в 1960-х рр. та падіння комуністичних режимів наприкінці 1980-х років.

Завершення Холодної війни та актуалізація наприкінці 1980-х рр. загальноєвро-

пейського інтеграційного процесу означало зміну бачення геополітичного місця держав Центральної та Східної Європи. Серед практичних факторів, що сприяли цьому, були такі передумови, як розпад Варшавського Договору як системи колективних безпечових відносин, перегляд відносин з державами-членами НАТО, необхідність формування нової системи регіональної безпеки з урахуванням зміни геополітичних реалій, зміна внутрішньополітичної ситуації в країнах регіону. Окрім того, значний вплив на ті зміни, що відбулися в міжнародних відносинах в регіоні після повалення комуністичних режимів, здійснили неодноразові прецеденти силового тиску Москви на держави-члени ОВД. В такому ключі зміна геополітичного курсу країн регіону відбивала ті трансформації, що відбувалися у зовнішньополітичних стратегіях цих держав, а ті своєю чергою ґрунтувалися на баченні новими елітами іншого способу проводити зовнішню політику, ніж той, що практикувався в часи Холодної війни.

Формування міжнародних відносин після 1945 р. як системи обмеженого суверенітету країн Центрально-Східної Європи

Процес формування міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі після Другої світової війни мав низку особливостей, що дозволяють характеризувати геополітичну присутність СРСР у регіоні як створення умов обмеження суверенітету країн регіону на користь встановлення домінування Радянського Союзу як головної сили впливу у регіональній міжнародній політиці. Головним чином, це проявилось в характері встановлення прорадянських урядів в країнах Центрально-Східної Європи, діяльність яких здебільшого керувалась інтересами СРСР. Розглядаючи встановлення прорадянських урядів у державах Центрально-Східної Європи необхідно відзначити, що фактично радянський вплив виявився у форматі тиску з боку СРСР на країни регіону з метою примусу до встановлення комуністичних режимів. Прикладами такого тиску стало втручання радянської окупаційної адміністрації у проголошення прорадянських режимів у Східній Німеччині та Угорщині, вплив на центральноєвропейські держави з метою недопущення їхнього приєднання до плану Маршалла,

Р. Асмус та А.Вондра вважають, що така політика впливала з результатів Ялтинської конференції 1945 року, внаслідок якої між

Вашингтоном і Лондоном, з одного боку, та Москвою – з іншого, фактично було досягнуто домовленості про створення у Європі регіонів впливу на територіях, що звільнялися від нацистської Німеччини. Ці автори зазначають, що через невизначеність післявоєнної системи регулювання міжнародних відносин та відсутність на конференції представників окупованих держав, реальний вплив учасників зустрічі давав їм змогу проводити політику фактичного контролю над післявоєнним розвитком звільнених держав. В цьому аспекті, ситуація у Західній та Східній Європі відрізнялася, причиною чого стали такі фактори:

- Західноєвропейські країни ще з довоєнних часів мали розвинуті відносини з Великою Британією та США. Під час Другої Світової війни ці відносини продовжувалися низкою урядів у вигнанні, що базувалися на території держав Антигітлерівської коаліції, і які після деокупації змогли відновити юрисдикцію у власних державах та були визнані державами-переможцями у Другій світовій війні.

- Східноєвропейські держави, навпаки, мали тривалу історію напружених відносин з СРСР, а їхні уряди у вигнанні не отримали владу за результатами Другої світової війни. Натомість, після завершення бойових дій, Москва почала активно встановлювати в регіоні комуністичні режими, які копіювали практики СРСР у внутрішній та зовнішній політиці (Asmus, Vondra 2005).

Така відмінність у післявоєнному розвитку зумовила сприйняття прорадянських урядів у Східній Європі як режимів, що перш за все відбивали інтереси Москви, а не місцевих суспільств, що підтверджувалося практиками активного втручання СРСР у внутрішні справи країн регіону. Прикладами такого втручання є придушення антикомуністичних протестів у Східній Німеччині в 1953 р., вторгнення в Угорщину у 1956 р. та у Чехословаччину в 1968 р., під час яких радянські війська були використані для зміни зовнішньо- та внутрішньополітичних політик держав-членів Варшавського договору. К. Готфрід та П. Брекен зазначають, що у наведених кейсах процесу змін в державах Центрально-Східної Європи проходили у формі реакції на зміни у зовнішній та внутрішній політиці СРСР, що додатково посилювало сприйняття прорадянських урядів як форми зовнішнього впливу, а втручання Москви – як обмеження національного суверенітету (Gottfried, Bracken 1991: 47-52).

Участь СРСР у придушенні протестів у НДР як прояв окупаційного характеру збройної присутності в регіоні

Перший прецедент збройного втручання СРСР у політику держав Центрально-Східної Європи відбувся в 1953 році. У процесі десталінізації в СРСР подібну політику почали проводити держави з комуністичними урядами, зокрема у Німецькій Народній Республіці (НДР). При цьому, незважаючи на прорадянський характер східнонімецького режиму, офіційний Берлін продовжував сплячувати Москві репарації, що були накладені на Німеччину після завершення Другої світової війни, таким чином встановлення комуністичного уряду в радянській зоні окупації Німеччини фактично являло собою продовження непрямой окупації держави, оскільки зобов'язання НДР перед СРСР були вищими за зобов'язання СРСР перед НДР. В цьому контексті початок десталінізації в Німеччині, аналогічної до радянського процесу, активізував в німецькому суспільстві запит на зміни соціально-економічного характеру, що згодом вилилося у повстання 16 червня 1953 р. Під час придушення повстання був використаний радянський військовий контингент, що підкреслило характер збройної присутності СРСР в регіоні як окупаційний.

Кейс радянського втручання в угорську політику десталінізації як прояв контролю СРСР за внутрішньою політикою держав Центрально-Східної Європи

Аналогічна ситуація відбулася в 1956 р. в Угорщині, де процес десталінізації супроводжувався зміною вищого державного керівництва. Після того, як угорську комуністичну партію очолив Імре Надь, Радянський Союз вдався до прямої агресії проти Угорщини, розпочавши вторгнення до цієї держави, під час якого Надь був усунений від влади. Відмінністю ситуації з радянським вторгненням до Угорщини від втручання в процес десталінізації у Східній Німеччині стало те, що в 1956 році фактично метою радянського втручання стала не лише зміна політичного курсу країни, а й протидія зміні у зовнішній політиці. Прикладом розвороту у зовнішній політиці стало оголошення про вихід з Організації Варшавського договору, яке Москва сприйняла це як загрозу для власного впливу в регіоні. Таким чином, вторгненням до Угорщини СРСР підтвердив власну політику щодо держав Центрально-Східної Європи, що полягала в

дотриманні принципу неприпустимості зовнішньополітичної переорієнтації прорадянських урядів. Необхідно також зазначити, що придушення процесу десталінізації в Угорщині відбувалося вже після офіційного визнання в СРСР помилковості сталінізму, і таким чином фактично продемонстровано, що характер відносин між СРСР та східноєвропейськими країнами є відносинами з нерівними зобов'язаннями.

Зміна механізмів реалізації радянського домінування в Центрально-Східній Європі на прикладі вторгнення до Чехословаччини

Наступний практичний приклад радянської політики силового втручання у справи союзних держав відбувся в 1968 році під час вторгнення до Чехословацької Соціалістичної Республіки. Починаючи з середини 1960-х рр. СРСР почав змінювати політику відносин зі США та Західною Європою, реалізуючи політику розрядки, одночасно з цим проводячи економічну реформу, спрямовану на збільшення ролі самостійності економічних гравців від державного контролю. Аналогічно до періоду десталінізації, політику схожу до курсу СРСР, стали запроваджувати держави Варшавського договору, внаслідок чого в країнах регіону почали створюватися системні передумови для реорганізації внутрішньої та зовнішньої політики. Найбільш послідовно процес лібералізації розгорнувся в Чехословаччині, де реформи реалізовувалися після зміни комуністичного керівництва. Необхідно зазначити, що на відміну від політики Імре Надя, чехословацький уряд не відмовився від членства в ОВД, проте СРСР та інші члени соціалістичного блоку все одно розпочали військову інтервенцію, під час якої ЧССР відмовилася від політики лібералізації. Порівняно з ситуацією 1956 р., кейс військового вторгнення до Чехословаччини мав низку відмінностей у впливі на сприйняття радянського домінування в регіоні:

- В 1956 році придушення повстання в Угорщині здійснювалося силами СРСР та прорадянських угорських силовиків, в той час як в 1968 р. вторгнення в Чехословаччину відбулося під егідою Організації Варшавського договору. Таким чином, радянська система впливу на держави Центрально-Східної Європи пройшла трансформацію від формату одноосібного тиску СРСР на союзників до створення механізму міжнародного взаємного контролю, відповідно до якого держави з прорадянськими урядами

відслідковували тенденції до послаблення комуністичних режимів одне в одній.

- У 1956 році союзники СРСР одночасно підтримали вторгнення в Угорщину, в той час як в 1968 році вторгнення до Чехословаччини було засуджено Румунією, Албанією та КНР, при цьому Албанія невдовзі після вторгнення оголосила про формальний вихід зі складу Організації Варшавського договору. Таким чином, незважаючи на формально колективне рішення щодо інтервенції в Чехословаччину, фактично окремі комуністичні уряди дистанціювалися від дій СРСР. Необхідно зазначити, що ті держави соціалістичного уряду, що висловилися проти вторгнення, мали у своїй історії відносин з СРСР епізоди конфлікту, зокрема Албанія ще з 1950-х років звинувачувала Радянський Союз у реорганізації імперіалістичної політики, Румунія наприкінці 1950-х рр. домоглася від СРСР виведення військового контингенту зі своєї території, а Китайська Народна Республіка була одним з лідерів розколу в соціалістичному таборі. Це в свою чергу свідчило про нарощення суперечностей вже між самими соціалістичними державами, які не бажали мати постійний контроль за своєю політикою з боку СРСР.

- Вторгнення до Угорщини супроводжувалося силовим опором з боку угорського уряду Імре Надя, в той час як чехословацький уряд віддав наказ не чинити спротив радянським військам. В довгостроковій перспективі це вплинуло на політику СРСР відносно урядів цих країн – якщо представники уряду Імре Надя були піддані репресіям, то в Чехословаччині санкції нового прорадянського уряду щодо попереднього вищого політичного керівництва головним чином являли собою відставки з ключових владних посад за умови збереження формального членства в комуністичній партії та органах влади Чехословаччини. При цьому, процес відновлення авторитарних тенденцій в Чехословаччині (також відомий як «нормалізація») очолював колишній представник реформаторського крила КПЧ Густав Гусак, а формальний лідер реформаторів Дубчек після вторгнення продовжував займати посади у владній ієрархії та згодом виступав посередником під час падіння комуністичного режиму в Чехословаччині.

Необхідно відзначити, що незважаючи на придушення повстань в 1953, 1956 та реформ в 1968 роках, в подальшому правлячі режими країн Центральної та Східної Європи провадили політику економічної

лібералізації за умови збереження політичного контролю правлячих комуністичних партій, що фактично продовжувало посилювати ті суперечності, які призводили до повстань. Аналогічно, в аспекті зовнішньої політики, незважаючи на втрату можливості провадити окремий від СРСР курс, починаючи з середини 1960-х років прорадянські уряди країн регіону почали активізувати відносини з країнами Західної Європи, що являло собою продовження тенденції на розрядку в міжнародних відносинах.

Вплив розрядки на створення передумов для зміни міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі

Розрядка міжнародних відносин між блоком соціалістичних країн на чолі з СРСР та НАТО почала спостерігатися в 1960-х рр. Її ключовими чинниками стало усвідомлення сторонами Холодної війни безперспективності прямого протистояння, що особливо чітко проявилось після Карибської кризи в 1962 р., посилення суперечностей всередині протилежних блоків, а також нарощення міжблокової економічної співпраці, що створювала спільний інтерес для супротивників та сприяла зближенню їхніх позицій щодо двосторонніх відносин. В роботі «Розрядка та протистояння. Американсько-радянські відносини від Ніксона до Рейгана» її автор Реймонд Гартоф зазначає, що політика розрядки продовжувалася і після 1968 року, а її головним проявом стала інтенсифікація відносин в економічній сфері, яка полягала в створенні спільних економічних проєктів, незважаючи на те, що геополітичне протистояння при цьому не припинялося (Garthoff 1985).

З-поміж поворотних процесів розрядки необхідно виокремити два рішення, які знаменували зміну сприйняття країнами Східної Європи держав-членів НАТО. Перша подія відбулася в 1966 році, коли Франція, очолювана Шарлем де Голлем, оголосила про вихід з військових структур Альянсу. В результаті цього рішення, що було прийнято іншими державами-членами Північноатлантичного блоку, Париж зміг дистанціюватися від міжблокового протистояння та продемонструвати державам прорадянського блоку спроможність західної країни встановлювати неконфліктні відносини. Окрім того, частковий вихід Франції з НАТО продемонстрував більшу гнучкість Північноатлантичного Альянсу порівняно з ОВД, що особливо чітко проявилось після вторгнення СРСР до Чехословаччини. В

умовах, коли в 1968 році як у Чехословаччині, так і у Франції відбувалися масові протести, ця відмінність у реакції з боку військово-політичних партнерів Праги та Парижу відповідно стала проявлятися більш чітко, зокрема через те, що в обох випадках в акціях протесту активну участь брали ліві політичні сили, які в умовах Холодної війни сприймалися як лояльні до Москви та антагоністичні до НАТО.

Другий процес, що також відкривав шлях до налагодження співпраці між державами різної геополітичної орієнтації, – нова східна політика Німеччини, що почала реалізовуватися після обрання на посаду канцлера ФРН Віллі Брандта. Прийшовши до влади в 1969 р., уряд Брандта розгорнув кампанію активізації відносин між Бонном та державами Варшавського договору, зокрема СРСР, Польщею, Чехословаччиною та НДР. В рамках нової східної політики, Німеччина офіційно визнала кордони з соціалістичними країнами, що склалися за результатами Другої світової війни, а у свою чергу таке рішення створило передумови для покращення відносин ФРН з державами Центрально-Східної Європи, які традиційно сприймали Західну Німеччину як потенційного супротивника. В ключі геополітичного суперництва найбільш вагомим рішенням стало припинення з боку ФРН кампанії з дипломатичного бойкоту НДР, що означало зменшення рівня міжнародної напруги в регіоні, де країни НАТО та ОВД мали найбільш протяжний спільний кордон. Окрім послаблення геополітичного протистояння, уряд Брандта пішов на розбудову геоекономічного партнерства з країнами прорадянського блоку, що проявилось у створенні спільних підприємств та що найбільш важливо – у прокладанні магістральних трубопроводів «Союз», «Уренгой-Помари-Ужгород» та «Дружба» з СРСР до Західної Німеччини через територію Польщі, Чехословаччини, НДР та Угорщини, і яке створило спільний інтерес у нарощуванні міжблокової співпраці та як наслідок – у пошуку шляхів до неконфліктної взаємодії.

У такій ситуації геополітичне та геоекономічне положення країн Центральної та Східної Європи почало змінюватися. Фактично, розрядка дала можливість державам регіону виступати посередником в інфраструктурній взаємодії між СРСР та Західною Європою, а налагодження взаємодії на рівні двосторонніх відносин створило передумову для дистанціювання від СРСР в економічному аспекті. Незважаючи на те, що відносини

між СРСР та прорадянськими урядами в регіоні продовжували ґрунтуватися на засадах блоковості та асиметричності зобов'язань, починаючи з 1970-х рр. Москва стала втрачати системні можливості для впливу на країни регіону, які у свою чергу стали вдаватися до все більшої багатовекторності у власній зовнішній політиці. Таким чином, можна стверджувати, що хоча розрядка у міжнародній політиці і не означала відмову країн Центральної та Східної Європи від орієнтації на Москву, проте створила передумови для формування інституційованого досвіду взаємодії з країнами Західної Європи, що у свою чергу вплинуло на зміну зовнішньополітичного курсу країн регіону під час завершення Холодної війни.

Завершення розрядки було пов'язане з інтервенцією СРСР в Афганістан в 1979 р., що здійснювалося силами Москви без участі інших країн Варшавського договору. Внаслідок вторгнення відносини між Радянським Союзом та західними державами загострилися, окрім того відновилося протистояння між союзниками СРСР з числа країн ОВД та державами Західного блоку. Фактично, посилення міжблокового протистояння означало блокування напрацьованої міжнародної співпраці, а це у свою чергу призводило до загрози економічного занепаду країн регіону. Впродовж 1980-х рр. у країнах регіону посилювалися антикомуністичні тенденції, що призвели до падіння прорадянських урядів країн ОВД.

Ключові чинники зміни міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі після завершення Холодної війни

Наприкінці 1980-х рр. міжнародна обстановка в регіоні почала знову змінюватися в бік посилення. Перебудова в СРСР привела до провадження Москвою «нового бачення» у міжнародній політиці, заснованого на припиненні протистояння з Заходом та зниження рівня втручання у внутрішню політику країн ОВД. На практиці, це бачення проявилось у відновленні діалогу з країнами НАТО, укладенні договорів про заборону виробництва ракет середньої дальності між США та СРСР та зміні позиції офіційної Москви щодо об'єднання Німеччини. Окрім того, зміни внутрішньополітичного характеру в СРСР вплинули також і на перегляд концепцій державного управління і в державах прорадянського блоку. Активізація політичного процесу стимулювала початок демократичних трансформацій, що впродовж 1988-1990 рр. вилилися у відмову країн

регіону від комуністичного правління, а згодом і до розпуску ОВД в 1991 році.

За результатами демократизації в державах Центрально-Східної Європи прийшли до влади нові еліти, серед представників яких важливу роль відігравали діячі антикомуністичних рухів, зокрема Вацлав Гавел у Чехословаччині та Лех Валенса у Польщі. Спільною особливістю зовнішньополітичних концепцій посткомуністичних урядів стала ревізія внутрішньої та зовнішньої політики, що проявилось під час створення Вишеградської групи-об'єднання Польщі, Угорщини та Чехословаччини (з 1993 р. – Чехії та Словаччини) на засадах спільного бачення майбутнього вектора розвитку політичного курсу в цих державах.

Одним із найбільш важливих аспектів реформи зовнішньої політики, в якому збіглися бачення Варшави, Праги, Братислави та Будапешту, стало налагодження відносин з НАТО та дистанціювання від Москви. На акцентування відповідних зовнішньополітичних пріоритетів вплинули такі фактори.

- Об'єднання Німеччини в 1989-1990 рр. Прецедент цього об'єднання мав геополітичну унікальність, оскільки за умовами Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини, радянські війська мали бути виведені з території колишньої НДР до кінця 1994 року, таким чином, передбачалося вперше з 1945 року неконфліктне розміщення на одній території військ держав, що протистояли одне одному в часи Холодної війни. Окрім того, за умовами Договору, об'єднана Німеччина залишалася членом НАТО, що у свою чергу призводило до того, що інші центральноєвропейські держави, в яких відбувалося падіння комуністичних режимів, отримували кордон з Альянсом. Поєднання факторів кризи старої геополітичної концепції, тенденції до відновлення розрядки з НАТО та прецеденту інтеграції до Альянсу посткомуністичної країни сприяли активізації відносин між Брюсселем, з одного боку, та Варшавою, Будапештом і Прагою – з іншого.

- Криза двополярної системи, що полягала як в ослабленні впливу СРСР, так і в посиленні ролі тих учасників Холодної війни, що не були лідерами опонуючих таборів-держав Західної Європи та Китаю. Наприкінці 1980-х рр. активізувався процес інтеграції західноєвропейських держав, що проявився у підписанні Єдиного європейського акту в 1986 р. та створенні Європейського Союзу в 1992 р., що свідчило про зміну

акцентів у західноєвропейській політиці в бік посилення економічної складової взаємодії, а не лише безпекової, а отже, давало можливість державам Західної Європи проявити потенційно більшу гнучкість у відносинах з центральноєвропейськими країнами. З іншого боку, політика відкритості Китаю демонструвала можливість для країн соціалістичного табору успішно інтегруватися в процеси глобалізації. В цьому ключі, зміна політичного курсу країн центральноєвропейського регіону означала не лише посилення співпраці з НАТО, проте також і нарощення взаємодії з Європейським Союзом, що мало забезпечити економічні аспекти інтеграції.

Кейси збройного втручання СРСР до країн ОВД продемонстрували, що політика Москви відносно країн Центрально-Східної Європи носила характер підпорядкування їхньої зовнішньої політики інтересам Москви. При цьому, спроби країн-членів ОВД змінити власну міжнародну політику всупереч інтересам СРСР сприймалися як загроза існуванню соціалістичному табору і могли бути змінені в силовий спосіб, як це було зроблено під час протестів у Східній Німеччині в 1953, в Угорщині в 1956 та у Чехословаччині. Варто зазначити, що кейси конфліктів інтересів між політикою національних урядів країн регіону та курсом СРСР були продовженням тих процесів еволюції внутрішньої та зовнішньої політики Радянського Союзу, що переносилися на політичні системи держав ОВД, а саме десталінізації в 1950-х рр. та розрядки міжнародної політики в 1960-х рр. Ця тенденція підкреслювала асиметричність у відносинах всередині прорадянського табору, а використання сил ОВД задля силового тиску на східноєвропейські держави ще сильніше демонструвало характер радянського панування в регіоні як не вигідний для країн, що за результатами Ялтинської конференції опинилися у радянській зоні впливу.

У цьому контексті, розрядка у відносинах з країнами НАТО всередині 1960-х рр. давала можливість суспільствам країн регіону переконатися, що порівняно з ОВД, міжнародна політика всередині НАТО засновувалася на принципі визнання можливості країн-членів Альянсу переглядати власну політику щодо наднаціональних структур. Свідченням цієї відмінності були різні реакції НАТО на вихід Франції з військових структур Альянсу в 1966 р. та ОВД на спроби Угорщини та Чехословаччини провадити незалежну від Варшавського договору

політику в 1956 та 1968 рр. відповідно. Також, на зміну відносин між державами антагоністичних блоків вплинуло нарощення економічної взаємодії в 1970-х рр., зокрема побудова трубопроводів з СРСР до Німеччини через територію центральноєвропейських держав. Такі відмінності разом з нарощенням міжблокової співпраці сприяли налагодженню зв'язків між західно- та східноєвропейськими державами та створили передумови для поступового зниження залежності країн регіону від Радянського Союзу. Окрім того, врегулювання відносин з країнами НАТО, що найбільш яскраво проявилось у визнанні урядом ФРН поствоєнних кордонів, призвело до переусвідомлення їхніми суспільствами відносин з Альянсом на користь сприйняття західноєвропейських держав як можливих альтернативних партнерів на фоні падіння підтримки прорадянських урядів у 1980-х рр.

Ключову роль у перегляді центральноєвропейськими державами відносин з НАТО зіграло падіння комуністичних режимів в 1988-1990 рр., а також об'єднання Німеччини в 1989-1990 рр. Факторами, що дозволили використати ці процеси для зняття обмеження на євроатлантичну співпрацю, стало припинення міжблокового протистояння, падіння впливу СРСР у регіоні та прихід до влади нових еліт, що не розділяли усталеного бачення НАТО як ворожої, по відношенню до центральноєвропейських країн, сили.

Налагодження відносин з державами Центральної та Східної Європи також стало можливим завдяки зміні позиції країн НАТО щодо відносин з колишніми країнами ОВД. На це також вплинула низка факторів, найважливішими з яких стало проведення політики більшої відкритості, налагодженню торговельного партнерства, а також активізація економічної інтеграції західноєвропейських держав одночасно з безпековим партнерством в рамках НАТО. Важливу роль у створенні передумов для інтеграції з країнами Центрально-Східної Європи зіграла «Нова східна політика» Західної Німеччини, що почала реалізовуватися під час каденції В.Брандта на посаді канцлера ФРН. Відповідно до цієї політики, офіційний Бонн визнав суверенітет НДР на території колишньої радянської зони окупації Німеччини, а також підтвердив визнання кордонів Польщі, що були встановлені за результатами Другої світової війни. В подальшій перспективі таке рішення дозволило провести об'єднання Німеччини у неконфліктний спосіб, а

також дозволило зняти суперечності з країнами Центрально-Східної Європи, які з часів

Другої світової війни розглядали Західну Німеччину як гіпотетичного супротивника.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2024

Стаття рекомендована до друку 21.04.2024.

Ilia Butenko

PhD student, Department of Political Sciences, National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2, H. Skovorody str., Kyiv, 04070, Ukraine
ir.butenko@ukma.edu.ua, <https://orcid.org/0009-0007-7299-0196>

FROM SOVIET INTERVENTION TO THE ESTABLISHMENT OF COOPERATION WITH NATO: THE EVOLUTION OF INTERNATIONAL RELATIONS IN EASTERN EUROPE IN 1945-1991

The article examines the mechanisms of Soviet influence on the policies of Central and Eastern European states during the Cold War in the context of the processes of changing the vision of the countries of the region in relations with the USSR and the North Atlantic Alliance (NATO). The article analyzes the cases of Soviet military intervention in the politics of the socialist bloc states in 1953, 1956 and 1968, as well as the policy of détente in international relations and the fall of communist regimes in the context of changes in the foreign policy of Central and Eastern European countries. The research interest is aimed at identifying the main factors of transformation of international relations in Central and Eastern Europe during the Cold War. The author defines the geopolitical situation in the region as a policy of limiting the sovereignty of countries by the USSR. Attention is paid to the processes of creating conditions for changing the balance of power in the region.

According to the results of the study, it is noted that the process of changing the vision of the foreign policy course of the countries of Central and Eastern Europe was influenced by such factors as the precedents of the USSR's military intervention in the policies of the Warsaw Pact (WP) member states, the formation of a trend towards building relations between the countries of the region and the states of Western Europe in the 1970s, and the existence of an image of a more flexible and mutually beneficial model of international security cooperation in the form of the Euro-Atlantic partnership within NATO. It is noted that the change in the situation in the field of international relations in the region was influenced by the fall of the communist regimes in Central and Eastern Europe in the late 1980s and the formation of new elites who considered the establishment of relations with NATO as a foreign policy priority for the countries of the region.

Keywords: *international security, regional security, Central and Eastern Europe, geopolitics, European politics, Warsaw Pact Organization, NATO, Euro-Atlantic integration*

REFERENCES

1. Asmus, Ronald, D. and Alexandr Vondra. 2005. The Origins of Atlanticism in Central and Eastern Europe. *Cambridge Review of International Affairs*. Vol. 18, Number 2 : 203-216. <https://doi.org/10.1080/09557570500164439>
2. Gottfried, Kurt, Bracken, Paul. 2001. Reforging European Security. From Confrontation to Cooperation. Routledge. Taylor&Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780429304118>
3. Garthoff, Raymond L. 1985. Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. Brookings Institution pp.47-52. URL.: https://ru.scribd.com/document/534694709/Garthoff-Detente-and-confrontation-from-nixon-to-reagan?language_settings_changed=English

The article was received by the editors 18.03.2024.

The article is recommended for printing 21.04.2024